

LA COVA DEL NEGRE

(RIBESALBES, CASTELLÓ)

Josep Lluís Viciano Agramunt (Espeleo Club Castelló)

En les terres septentrionals del País Valencià l'habitatge troglodític, utilitzant cavitats naturals, arriba a dates recients. Són coves que han estat més o menys condicionades, des de la senzilla paret de pedra en sec que resguardava l'entrada a les obres de pedra i morter que les converteixen en un mas, amb totes les dependències d'una construcció rústega, com ho són (Viciano, 2003-2005). Encara que l'habitatge més o menys general de cavitats acaba ací amb les primeres edats dels metalls, amb una sèrie d'excepcions per tractar-se de coves de característiques i situació extraordinàries, cas de les anteriors.

Encara així en tots els temps es torna a les cavitats temporalment, però és la por qui provoca eixe retorn i, per això, es busquen les més

desapercebudes, d'accés difícil o, també, que tinguen zones interiors ben amagades, en general la majoria de poques condicions d'habitabilitat.

Així el món subterrani ha ofert un refugi relativament segur en moltes ocasions i en períodes revolts l'home ha buscat sovint amagar-se en les cavitats, però sembla que hi ha

Figura-1: Cova del Negre. Testos.

tres moments quan un perill general ha emporuguit col·lectivament i testimonis d'això en trobes a moltes d'elles. En el primer cas són les terrisses del Bronze, que en moltes cavitats es veu clarament que són restes d'amagaments i no d'habitatges. L'altre moment que també deixa testimonis abundants per moltes cavitats és el medieval islàmic. D'això hi han una dispersió extraordinària de coves amb terrisses testimoni d'un moment de perill, real o figurat, que du les gents que poblen el territori a buscar la protecció de les foscores del món subterrani. I hi ha el darrer, proper als nostres temps i per això amb abundància de testimonis orals, en la guerra dels anys 1936-1939 (Viciano, 2007; Viciano, 2013). Consta que s'usava com a alberg de camperols, ja que en el Nomenclátor de 1860 es cita la cavitat per a tals usos.

En el cas de les cavitats amb restes medievals islàmiques, poc més de 250, unes 110 són clarament amagatalls. En ells, a més de les restes islàmiques en sobre un 55% hi ha testos de terrissa a mà, del Bronze quasi tots, però alguna vegada del Ferro antic; sobre un 15% en tenen d'ibèrics, però pareix que res a veure amb amagatalls; 23% també s'ocupen en la passada guerra civil; en temps de les guerrilles conegudes per "els maquis" es parenen sobre un 6% , per creure que podien fer-los algun

servei, tot i que la majoria eren paranyes que calia evitar.

La cavitat

La cova del Negre s'obre en la vessant que cau sobre la vorera esquerra del riu Millars, ara sobre l'embassament del Sitjar, i la costera de la Solana. Té bona orientació i condicions d'habitabilitat, amb zones interiors que poden passar desapercebudes i la fan un bon amagatall. La boca, uns 5 x 3 metres, té una tanca de pedra en sec amb portal d'accés, testimoni del seu ús amb fins ramaders i també és possible per haver fet de casa de camp quan s'anava a treballar la finca on es troba. Alguna resta interior de condicionat de pedra seca pot ser per eixos usos.

La cova la forma una sala allargada, com una galeria ampla que encara s'eixampla més pel fons, cap a l'oest. Allí, entre uns blocs i la paret, hi ha una gatera, molt dissimulada, per on s'accedeix a unes saletes, l'amagatall de la cavitat. Té formes erosives sobre diaclases i algun procés clàstic vell, amb algun bloc enorme, per caiguda de zones de sostre afavorida pels plans d'estratificació.

El desplegament de la cavitat supera el centenar de metres.

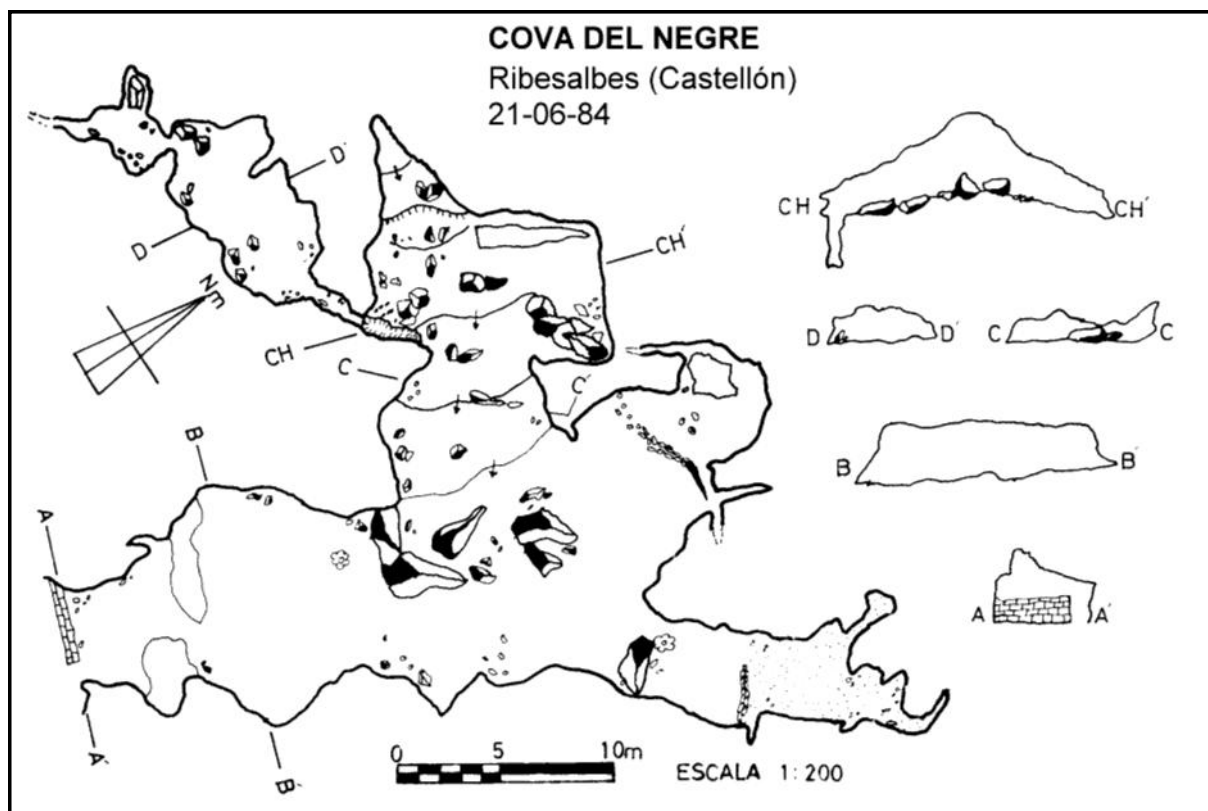

Figura-2: Decoració en test de la Cova del Negre

Els materials

Per tota la cavitat es troben testos de terrissa a mà, clarament del Bronze, i pel seu estat sabrem si són d'amagament o d'habitatge. Aquestos, molt trossegats, són clarament d'habitatge, per la vida que s'ha fet sobre ells. Els d'amagatall solen ser més grans, amb peces senceres i tot, o quasi, per ser relativament curt el temps d'ocupació que els pot afectar. Hi ha algun cas de cavitat-amagatall, com la CB-4 de Benicàssim, amb restes de treball de condicionat d'amagatall, on els testos ceràmics són pocs i això es pot prendre com a testimoni d'un bon final per a les gents que van buscar refugi en la cavitat, mentre en altres la trencadissa de terrisses fa pensar en un final violent. Podrien prendre's com a mostres d'això la cova de la Lloba de la Pedrera, a les Coves de Vinromà, la de la Peña del Turio-2, a Fanzara, i la Mançanera-1 de Lluçenà.

L'estat dels materials islàmics és clarament d'amagatall, fins i tot hi ha una informació vella d'una visita anterior a la guerra, que parlava d'atuells

sencers o quasi. Ara, les nombroses visites que ha suportat fa que les deixes es troben molt trencades, com d'habitatge, però no passava així en les primeres visites nostres per la segona meitat dels anys seixanta del segle passat. Hi ha les formes que trobes en altres cavitats que es poden considerar amagatalls, com ampolles, cànters, canterets, escudelles, gerres, gerretes, llibrells, olles, pitxers, etc, (fig. 1), però hi ha un parell de peces que destaquen per ser poc corrents o tenir alguna característica que la fa diferent.

Una, a torn i en escaldat, té forma de casquet esfèric, com una mena d'escudella però amb restes d'una ansa de pont en la part còncaua, amb trencat net. Això fa pensar que podia ser una tapadora, encara que en la part exterior, la convexa, es nota que ha estat exposada al foc, fumada. El fang és el mateix que el de les olles i altres atuells d'obra aspra. Té un diàmetre de 12'4 cm i l'alt és de 3'2 cm; gruix 6 mm. Vorera aplanada, ixent o redonejada, segons zones i amb trencats.

L'altre, el test, també en escaldat, és com part d'un fons de llibrellet o de costat de cantimplora. De fang groc amb taques gris fosc, superfície exterior irregular, moltes ratlles i senyals, interior encara més irregular, amb pessics, unglades i com agranats. Té clavill per efecte de la cocció; algun indici de concreció en trencats vells. Té 17'2 x 11'5 cm; gruix 4 mm. Decoració de ratlles i punts d'òxid roig fosc, que al primer colp d'ull li donen un aire de cosa pseudocaligràfica, (fig. 2).

Testimoni de visites molt velles hi ha un punt de la saleta final amb una data, 1563, i

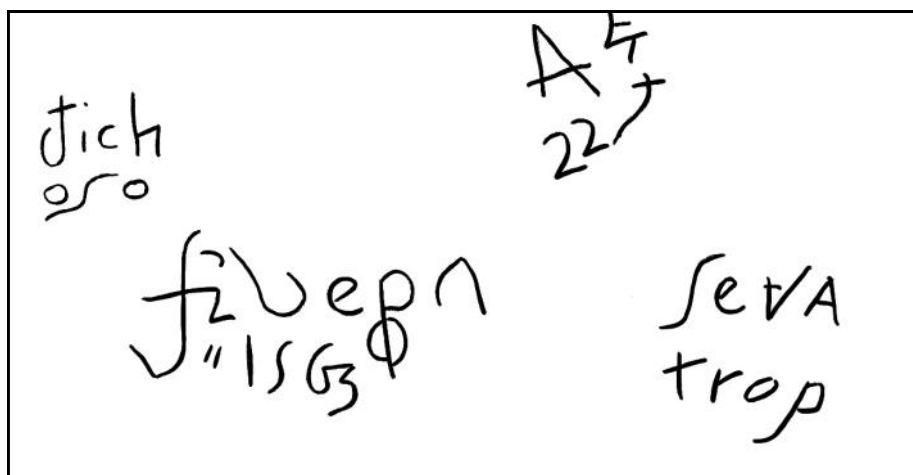

Figura-3: Data de l'interior de la Cova del Negre.

lletres i noms.

Amagatalls

Per allò de la veterania en el camp de l'espeleo es podria tenir en compte les hores sota terra, mils en més d'un cas, primer interessats per tot allò que forma part del món subterrani, però que pren un camí més precís quan t'interesses per la relació de l'home amb les cavitats en tots els temps. Llavors, per treballar sobre un territori cal tenir uns coneixements bàsics de l'arqueologia i l'etnografia d'ell, ineludibles per a qualsevol que el prospekte. Un prospector ha de tenir ben clar que és el que busca, que no li passe res per manca de coneixements.

Anys i anys de buscar deixes de l'home sota terra fan que intuïtivament ho classifiques, ho encaixes en el teu esquema de treball, però les intuïcions o teories s'han de fer realitats amb dades i testimonis que les confirmen.

Així, des de fa temps, es classifiquen les cavitats amb deixes medievals islàmiques i sense massa dubtes en prens per amagatalls unes quantes. Ara, després de posar com a cavitat ritual i no amagador una d'elles (Viciano, 2016), cal intentar fer el mateix amb els llocs de refugi i amagatalls.

Per això cal tenir en compte que entre les cavitats amb deixes islàmiques hi ha diferències. En les més o menys sagrades, cas de la Cueva del Dinero o la Cova Santa, el que es buscava en elles era l'aigua sanadora o ritual que hi havia sota terra, mentre en els amagatalls es portava l'aigua pels refugiats, com en són testimoni les gerres, testos de gerra, cànters, etc, que hi ha en cavitats i punts d'elles on no hi ha cap mena de goteig.

Per això un punt que cal tenir en compte és El Cantalar, indret del terme de Benicàssim

Figura-4: Canter i olla del Pla dels Avencs -4 (Cabanes)

on els trencalls i acavallament de blocs formen un conjunt de cavitats, més aviat menudes, que han pogut fer d'amagatalls. El treball d'un company, Santiago Cantavella, en descobrí i catalogà més del centenar. D'elles hi ha informació d'un 5 amb testos de terrisses medievals islàmiques (Cantavella, 2007; Viciano, 2007) i cal buscar el motiu que les duguéhi. Preses com a lloc de refugi, poden ser les deixes d'una concentració d'amagaments familiars. En elles no falten els testos d'olles, olletes, cànters, gerretes, etc, sempre d'obra comuna. Algunes de les cavitats tenen alguna resta de condicionat amb pedra seca, fumats per algun foguer improvisat, tees d'il·luminació, fustes cremades, etc.

Ara unes notes i observacions sobre algunes cavitats-amagatall, o que per això es poden prendre.

Pla dels Avencs-4 (Cabanes)

L'accés actual a la cavitat és per una cova un poc visible i per seguides que poden passar desapercebudes. El del temps dels amagaments seria per cavitats ara obstruïdes, però que s'identifiquen per l'interior. La dificultat que sembla que hi havia per localitzar l'accés explicaria el perquè de la troballa de la

major part dels materials islàmics en la primera sala, la més propera a l'exterior.

Pels testos de terrissa a mà que hi ha, la cavitat ja feu d'amagatall en el Bronze. Les deixes es troben més escampades per la cova i n'hi ha fins i tot en la sala gran, la inferior.

Una zona molt poblada en l'Edat Mitjana fou el barranc de les Santes, la vall de Rixer de la documentació medieval, com en són testimoni els molts llocs on trobes les típiques terrisses islàmiques. Això demanava l'existència pels voltants d'una cavitat-amagatall, o unes, on buscar refugi en temps poc segurs, i que es pensava o intuïa que es podria trobar pel Pla dels Avencs, on hi ha una bona concentració de cavitats (ECC, 1986).

Quan es prepara per gent del Centre Excursionista de Castelló la XV Acampada de la Federació Valenciana de Muntanya, que es farà a Les Santes, es pensa col·laborar en el llibret amb un treball sobre alguna de les cavitats-refugi del territori i es va al Pla dels Avencs, on es creu que en pot haver alguna, però sense èxit, com en la visita de 3 de desembre de 1972. En 21 i 22 de maig de 1983 es torna a prospectar el terreny. Aleshores una de les cavitats visitades és la que posteriorment es catalogarà com PA-4, però tampoc es traureu en clar. Poc després es funda l'Espeleo Club Castelló, i un dels primers treballs, per moure i aglutinar el grup, és al Pla dels Avencs. S'exploren cavitats noves i es repas-sen les conegudes. Així, en la visita a la PA-4 en 19 de gener de 1985 l'amic Andrés Sánchez supera un pas estret, que abans ens havia passat, i localitza l'amagatall medieval que buscàvem. La intuïció es confirmava i prenia cos.

Entre els testos que hi havia, hi ha gran part d'un cànter d'anses retorçudes, una olleta amb sutja per l'ús, etc, (fig. 4).

Cova de Xinxabarca o de Reula (Cabanes)

Cavitat que pot passar desapercebuda si no t'acostes. Les restes es trobaven a mitja cavitat, molt aprop de l'accés.

Els pocs testos de terrissa a mà que hi havia també són testimoni d'algun amagament en el Bronze.

El bivac de la nit del 27 a 28 d'agost de 1969 dona temps per recollir uns testos d'olletes medievals islàmiques, segurament negligits per visitants anteriors i prova del poc cas que es feia d'aquestes ceràmiques.

Cova de les Maravelles (Castelló)

Accés en depressió i per això pot passar desapercebut. El fort de l'amagament era per la sala gran de l'entrada i alguns punts de les galeries immediates.

A primeries dels anys 60 en la sala d'entrada encara es podia reconèixer algun foguer improvisat amb pedres, amb carbons i terra cendrosa, a més de testos d'olla. Tot açò desaparegué en les obres fetes per intentar tancar les fugues d'aigua de l'embassament immediat. En un dels foguers també es recollí una peça de ferro amb dents, igual a una trobada en una excavació a Ares, a la Font Voltà (González Prats, 1995). D'un racó sota el bloc enorme que ocupa un bon tros de la sala es

Figura-5 : Olla de la Cova de les Maravelles. (Castelló).

va recollir gran part d'una olla (fig. 5).

La Cogonda (Cirat)

Boca gran molt visible, però els pocs materials medievals que hi havia es recolliren en un punt amagat, la sala gran que hi ha contra l'accés però a nivell inferior. En ella es poden veure treballs de condicionat per a dificultar la seua localització, com l'enllosat que tanca una fractura del sostre, sols visible des de la sala (Almela, 2011).

Els testos de terrisses del Bronze i del Ferro antic, més abundants, ja són un testimoni del caràcter d'amagatall que té la cavitat. De medieval islàmic es coneix part d'una olla, coll, ansa i part del cos, i algun testet solt. La pobresa de troballes també es pot prendre com a testimoni d'un bon final de l'amagament.

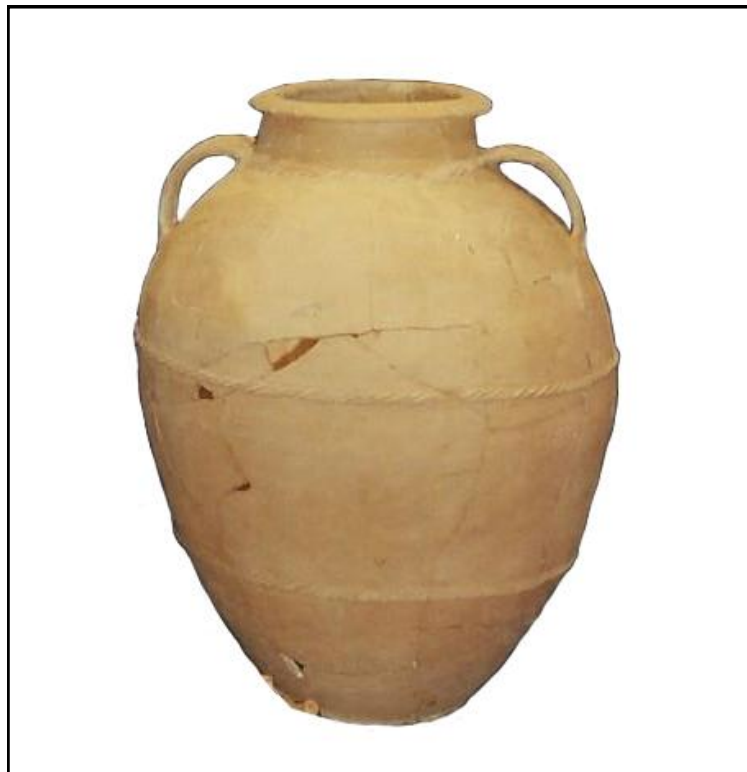

Figura-6: Gerra de la Cova de l'Ocre (Llucena)

Cueva de Juanlentejas (Fontes)

Cavitat que pot passar desapercebuda per la vegetació. Té treballs per reduir i fer poc visible el pas estret que comunica l'entrada amb la sala on es trobava la terrissa medieval, testimoni de l'amagament (Almela, 2016).

Els materials ceràmics que hi havia en aquesta cavitat, molt abundants, foren descoberts en 27 de desembre de 1980 per un grupet residual d'OJE de la part de València. Després hi hagué una visita en 7 de febrer de 1981, de gent del Museu de Burriana, del Museu d'Onda i un funcionari de Conselleria, que tenia certa afinitat ideològica amb els descobridors. Anys després la repassada de la cavitat que fa un grup de medievalistes francesos la "neteja" per complet i ara ben poca cosa es troba-hi. Les poques mostres que tenim són d'una visita entre les primeres i la definitiva.

Coves de l'Ocre o de la Savineta (Llucena)

L'accés de la cavitat, abans que la darre-ra explotació minera el desfigurara, era vertical i podia passar desapercebut en terreny amb alguna vegetació. Això explica que el fort de l'amagament ocupara racons i zones immediates a l'entrada, sense buscar amagatalls interiors. La cavitat Ocre-III, propera, és ben visible, però també té restes medievals (Almela, 2009).

En l'explotació minera de la cova de l'Ocre van rebaixar el sòl per fer pas als animals que traïen el mineral, i aleshores van descobrir parcialment la gerra medieval islàmica, posada sobre una llosa i que el pas dels anys havia colgat. En una visita en 18 d'agost de 1976 es van recollir els testos, dipositats posteriorment en el Museu de Belles Arts de Castelló i ara, restaurada, en la vitrina de materials islàmics de la Secció d'Arqueologia. La gerra té poc més de 70 cm d'alt (fig. 6). Abans, en visites des de 1954, s'havien recollit testos d'olla, de canteret, etc.

També hi havia testos de gerra en la immediata Ocre-III, igual que d'olla. Tots els materials palesen un amagament multitudinari.

Cova del Betlem (Orpesa)

Com un bon nombre de cavitats-amagatall, té una boca ben visible si t'acostes, però no es veu de lluny i amb poca vegetació passaria desapercebuda. Els testimonis de l'amagament en són ben pocs.

En una visita el 24 de maig de 1964 es troba terrissa medieval islàmica, segons les

notes testos d'un canteret i d'una olla, en una part amagada de la cavitat, una gatera llarga que comunica la part de l'entrada amb una saleta interior.

Cova dels Domenges (La Serra d'en Galzeran)

La boca actual és ben visible, però la zona de l'amagament, la sala gran i racons i fractures immediats, es troben ben lluny d'aquesta. Algun indici interior fa pensar en un accés més curt, ara obstruït.

Algun test de terrissa a mà és el que resta d'algun amagament del Bronze. Hi ha el testimoni d'haver fet d'amagatall d'un mas proper en la guerra del 1936-1939.

Hi ha testos medievals islàmics i senyals de foguera per prop de la sala gran. En ella hi ha indicis de foc sobre un dels blocs, però pocs testos. En la visita de 18 de març de 2008, mentre buscava l'accés directe a la zona de l'amagament, la sala i voltants, l'amic Jesús Almela troba una olla medieval quasi sencera, dipositada dies després en el Servei Arqueològic de la Diputació. També per prop de la sala gran hi ha restes de condicionat, com pedres que falquen punts que semblen inestables.

Cova del Patxaco (Suera)

En les primeres visites a la cavitat hi havia una garrofera que cobria la boca. Aquesta, oberta en vertical però amb un accés lateral on no calia cap mena de material de descens, també podia passar desapercebuda si no passaves molt acostat. Ara la garrofera ha mort. La situació de les deixes medievals, prop de l'accés, era una prova del que d'ella pensaven els amagats.

Hi ha testos de terrissa a mà, del Bronze, i dades dels amagaments de gent de Suera en la guerra civil. Testos de terrissa medieval, sobretot d'olla, i també d'algun atuell menut per tenir aigua.

Datació

Com ja s'ha dit d'aquestes terrisses pobres trobades en cavitats fins no fa molt s'havia fet poc de cas; per això, quan es classificaven s'anava des d'hispano-romanes a morisques. Però per afinitat de característiques tot apunta a que són d'un moment ben precís. Les gents que s'amaguen en les cavitats en temps revolts fugen, per motius reals o figurats, d'algun enemic o perill, com pot ser la vinguda dels cristians, aragonesos de Pere I d'Aragó i castellans d'Álvar Fáñez i el Cid, sense oblidar

l'integrisme islàmic dels almoràvits, tots a finals del segle XI i primeries del XII.

Agraïments

Com en tots els treballs de cosa espeleològica ha calgut la col·laboració de companys i amics, i cal agrair-ho: Elena Balado, Amèlia Cervera, Ferran Espadas, Pilar Favón, Ferran Guallart, Andrés Sánchez i Miquel A. Segarra.

Bibliografia

ALMELA AGOST, J. (2009). "La Cova de l'Ocre (Lucena del Cid)", *BERIG*, núm. 10

ALMELA AGOST, J. (2011). "La Cogonda o Cueva Honda (Cirat, Alto Mijares)", *BERIG*, núm. 11.

ALMELA AGOST, J. (2016). "Catálogo Espeleológico de Fuentes de Ayodar", *BERIG*, núm. 16.

CANTAVELLA, S. (2007). "El Cantalar (Benicasim)", *BERIG*, núm. 8.

ESPELEO CLUB CASTELLÓ (1986). "El Pla dels Avençs (Cabanès-la Pobla)", *Centre d'Estudis de la Plana*, núm. 5.

GONZÁLEZ PRATS, A. (1995). "Excavaciones de 1988 en el asentamiento islámico de la Font Voltà (Ares del Maestrat, Castellón)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, núm.16.

VICIANO AGRAMUNT, J.L. (2000). "Una probable cavitat-santuari ibèrica: La Cogonda (Cirat, Alt Millars)", *BERIG*, núm. 4.

VICIANO AGRAMUNT, J.L. (2003-2005). "Unes mostres de masos en cavitats. Conca del Montlleó", *Estudis Castellonencs*, núm. 10.

VICIANO AGRAMUNT, J.L. (2007). "Unes notes sobre Arqueologia i Etnografia d'El Cantalar", *BERIG*, núm. 8.

VICIANO AGRAMUNT, J.L. (2007). "Amagaments en cavitats a la guerra de 1936/39", *BERIG*, núm. 8.

VICIANO AGRAMUNT, J.L. (2013). "Amagaments en cavitats a la guerra de 1936/39 (2ª part)", *BERIG*, núm. 13.

VICIANO AGRAMUNT, J.L. (2016). "Una cavitat ritual: la Cueva del Dinero, Toga", *BERIG*,